

9/2

Thomas Carlyles tragik

För omkring hundra år sedan stod Thomas Carlyle på höjden av ryktbarhet, ärad av intellektuella radikaler som social reformist, av konservativa som engelsk nationalist med känsla för traditioner och hierarki, av alla för sin lärdom och sin stil, denna enastående intensiva stil, som ständigt synes nära att sprängas sönder och förvandlas till ett enda skrik av lidelse och vända. Hans föreläsningar beskrivs på samma sätt som Bergsoms i början av 1900-talet: salen var packad av societet och intelligens och ekipagen trängdes på gatorna utanför. Hans böcker omtalades som händelser, hans hem besöktes av Englands och Amerikas snillen; man lyssnade i vördnad på mästarens monologer, som då någon föll honom i tallet gärna formade sig till ett våldsamt lovprisande av tystnaden. Med några få andliga ledare delade han hedern att bli bjuden på te till drottning Viktoria; hedern stod kvar, även om besöket blev något av en skandal genom att Carlyle inte bara sade emot, utan rent av satte sig ned, en ynnest som Gladstone aldrig vågade begära och som frivilligt beviljats blott åt den älskade Disraeli. Kulmen nåddes då Carlyle valdes till "rektor" (närmast en äretitel) vid Edinburghuniversitetet med överväldigande majoritet mot den som motkandidat uppställd konservativ ledaren. Man skrek, grät och skyndade fram för att beröra den store mannen efter det tal på halvannan timme utan varje anteckning, med vilket han tillträdde hedersposten. Det var 1865, och Carlyle var då sjuttio år gammal; han levde ännu sexton år, i en prestige som automatiskt ökade med åldern.

Den stora framgången kom sent, och den föregicks av ett liv i umbäranden och yttre och inre svårigheter. Thomas Carlyle var son till en fattig skotsk hantverkare; genom offer från familjens sida och ytterlig sparsamhet blev det möjligt för honom att få utbildning vid skola och universitet; länge försörjde han sig i nödtorft som skollärare och genom tillfälliga skrivelser; hans huvudsakliga sysselsättning var läsning, och han var tidigt en mångsidigt lärd man, ehuru han aldrig blev forskare eller teoretiker i ordens mera vetenskapliga mening. Vid trettio års ålder gifte

CARLYLE

han sig med Jane Welsh, som kom från en något högre klass — fadern var läkare — och hade litet pengar. Jane Welsh, som blev mannens arbetskamrat och var en nästan lika fängslande personlighet som han, beskrivs vid yngre år som söt, kvick på ett något slarvigt och näbbigt sätt, ärelysten och passionerad; hon tycks ha svalnat och vissnat i förtid, men paret förblev sammanknutet i den starkaste intimitet, av intellektuell förståelse och gemensamma lidanden mera än av kärlek och glädje. Då makarna Carlyle år 1834 flyttade till London började deras stora karriär.

*

Carlyle slog igenom som historisk skildrare och samhällskritiker ("The French Revolution", "Chartism", "Past and Present"). Det är inte möjligt att särskilja dessa båda genrer: boken om den franska revolutionen är mera en lidelsefull dom över institutioner och människor än en beskrivning och analys, och i arbeten om dagens frågor är resultaten av en våldig och osovrad historisk läsning insprängda. Ideologiskt är angreppet på det genom den unga industrialismen omformade samhället, på den gammalliberala ekonomins belättna försvar för detta samhälle, det väsentliga. "Jag vågar tro", skriver Carlyle i "Past and Present", "att aldrig sedan samhällslivets början har dessa stumma miljoner av arbetare haft ett så fullständigt olidligt öde som just i de dagar vi nu upplever. Det är inte att dö, eller ens att dö av hunger, som gör en människa olycklig; många människor har dött; alla människor måste dö — slutet

för oss alla blir en färd genom lidandets eld. Men det är att leva i elände utan att veta varför; att arbeta ut sig och ändå intet förvärva; att vara förtvivlad och trött och ändå ensam, utan samhörighet med andra, omgiven av ett kallt, oändligt *laissez-faire*: det är att dö sakta hela livet igenom, fången i en dov, död, ändlös orättvisa."

"Vad gör dessa gagneliga människor (de rika) för samhället för att förtjäna sina inkomster? — De skjuter räpphöns. Kan detta bestå? Nej, vid den själ människan äger, det kan inte, och får inte, och skall inte bestå!" Nationalekonomins, "den hemska vetenskapens", försök att i detta tillstånd se ett verk av privatintressets "osynliga hand", som likt den himmelske guden ledde allt till det bästa, brännmärket som ett hån mot verkligheten: man talade om överproduktion samtidigt som svälten härjade, om framsteg då industriarbetarnas läge var sämre än de livegnas."

I dessa böcker finns en del praktiska reformförslag, men inte någon utförd demokratisk eller socialistisk ideologi. Tvärtom framträder från början drag som senare blir dominerande i en närmast konservativ och autoritär åskådning. Liksom Disraeli i sina ansatser till social radikalism svärnade Carlyle för gamla tider med ordning, trygghet och hierarki; medan Disraeli fantiserade om Stuartarna gick Carlyle ända tillbaka till Vilhelm Erövraren. En nationalistisk tendens framträder sida vid sida med kritiken; engelsmännen hyllas som de tysta och handlande, under det att andra folk, främst fransmännen, pratar och intet uträttar. En vördnad för instinkten, vanan, den irrationella traditionen, påminner om Burke; ideologierna är blott rationaliseringar med vilka människorna strävar "att göra sina av en stum instinkt framkallade handlingar presentabla sedan de utförts". Och framför allt: det är ledare, hjältar, som formar mänskligheten och för den framåt; massan är oförmögen att styra. "Demokrati innebär misströstan om att finna hjältar att styra oss och ett belåtet konstaterande av att de saknas."

Carlyles utveckling under den senare medelåldern och ålderdomen innebär att hans sociala patos förbleknar, medan konservatism, nationalism, anti-intellektualism, makt- och ledardaryrkan blir de centrala motiven i förkunnelsen. Redan i "Latter-Day Pamphlets" (1850) är tendensen klar, och den blir sedan alltmera extremt utformad. De hjältar, den elit som bör styra identifieras med den styrande klass som redan finns. Parlamentet beskrivs som en samling ansvarslösa och odugliga pratmakare.

I "Shooting Niagara" (1867) rasar Carlyle mot Disraelis begränsade rösträttsreform som en farlig eftergift mot demokratin, som "ett hopp i Niagara". Förhållandet mellan samhällsgrupperna skall kännetecknas av vad statsvetenskapsmannen Ernest Barker kallat "en ny feodalism", godsägare och företagare skall härska över och uppfostra de anställda ("tjänarna") och jämte dem bilda fasta och avgränsade sociala enheter. "Hjälten" antar dragen av en tyrann eller en exercisledare; barnen skall drillas i gemensamma kroppsövningar för att vid sexton års ålder bli mogna för militär utbildning; honnörorden är "ordning", "att befalla och att lyda", "ödmjukhet", "arbete". I det stora verket om Fredrik den store blir list och bedrägeri statsklokhet och realism — bilden är densamma som i Thomas Manns "Friedrich und die grosse Koalition".

Artikeln om "niggerfrågan" (inte negerfrågan) är ett gott exempel på hur långt Carlyle kunde gå i hårdhet och sofismer. Slaveriet försvaras; det är de rikas plikt att hålla de svarta i hårt arbete. Bakom försvaret för slaveriet skymtar

försvaret för elitens totala välde, de "vanliga" människornas undertryckande, den järnhårda diktaturen. Den svarte mannen, skriver Carlyle, "har rätt att tvingas till det arbete för vilket han är lämpad", och samma rätt borde bli gällande för alla människor. Det talas om att slaveriet är ohyggligt, att det medför fruktansvärda lidanden — men är inte alla människor pinade och olyckliga, är inte slaveriet i själva verket utbrett över hela världen? "Kom ihåg, mina sataniska vänner", ryter Carlyle till de motspänstiga, "att jag skall piska edra ryggar och sätta koppel kring edra halsar och, efter gudarnas exempel, visa er att denna värld inte är er arvedel och inte är glad över att ni kommit till den." Bland slavägarna i de amerikanska sydstaterna blev denne Carlyle en hjälte under sin livstid; efter sin död har han prisats och angripits som en av nazismens profeter.

*

Att Carlyle, och särskilt den äldre Carlyle, var en bitter och olycklig människa är tydligt redan av hans skrifter. I samhällskritiken finns mycket litet av ömsinhet, förhoppningar och drömmar. Det är hatet och föraktet som härskar, och än absolutare blir deras herravälde under den senare perioden, då människorna mer än samhället kommer i skottlinjen. Inte ens "hjältarna" skildras med tillgivenhet; de är starka och hårda, arbetsmänniskor utan värme; de gisslar mänskligheten, men älskar den inte. Carlyle verkar inte egenrättfärdig och högmodig i samma mening som många andra ideologer; utan tvivel anser han sig själv överlägsen, men oviljan mot det egna jaget är stor liksom oviljan mot människorna.

I anteckningar, brev och biografier har bakgrunden till denna förbittring blivit belyst. Om Carlyles namn kommer att leva länge, är det sannolikt mer på grund av dessa vittnesbörd än genom hans väldiga litterära produktion. Han klagade ständigt, han kände arbetet som ett lidande likaväl som en nödvändighet, han talade med olust om bjudningar, be-

sök och bekanta. De rent fysiska, eller i varje fall fysiskt manifesterade anledningarna är väl kända och utförligt diskuterade. Carlyle led nästan alltid av smärtor i ryggen; kanske hade han diskbräck, en sjukdom som upptäcktes först långt senare och kunnat botas effektivt först under vår egen tid. Han led av sömnlöshet; vaksamma hundar och morgonpigga tuppar återkommer oavbrutet i hans korrespondens, och hans fäfänga försök att på ålderdomen anskaffa ett ljudisolerat rum är en gripande episod i biografierna. Han hade kronisk förstoppning och tog ricinolja lika ivrigt som man nu för tiden tar vitaminer. Han var efter allt att döma helt eller i det närmaste impotent — ett förhållande som i våra dagar gör anspråk på att sättas först och i särklass, men som möjligen för Carlyle tedde sig mindre väsentligt än andra mera aggressiva åkommor. Man förvånas inte över att han förenade de Maistres tragiska livssyn med en Strindbergs irritation och gnatighet i det dagliga.

Självfallet har man bakom allt detta sökt djupare, mera generella, psykiska orsaker. Det mest ingående försöket gjordes för ett par år sedan av en engelsk läkare (*James Haliday, Mr. Carlyle My Patient, William Heinemann, 15 sh.*), som efter kända mönster finner bland annat sadism, masochism och analerotik — man tycker sig inte förstå Carlyle bättre efter den övliga redovisningen för dessa schabloner. I en nyss utkommen, utomordentligt bälanserad och välskriven biografi av *Julian Symonds (Thomas Carlyle, Victor Gollancz Ltd., 18 sh.)* betraktas dylika hypoteser som ointressanta; Symonds understryker främst, också med ett visst godtycke, Carlyles längtan att ersätta barndomstron i det djupt religiösa och moraliska hemmet med en livssyn som åtminstone skulle rädda den fast inympade puritanismen.

Trots allt blir inte människan Carlyle — alldeles bortsett från den store författaren — osympatisk. Han kunde vara generös i stor stil; ett exempel är hur han tröstade John Stuart Mill då denne sclarvat bort det enda under sedvanlig pina tillkomna manuskriptet av "Den franska revolutionens" första del. Han suckade och klagade, men pressade sig till arbete. I sällskap var han munter, liksom många i ensamheten olyckliga. De sam-

mankedjade makarna hör till historiens tragiska kärlekspar, om ordet tragisk tas i en annan och kanske hemskare mening än den som förknippas med tvungen skilsmässa, yttre hinder och tidig död. Då Jane mottagit meddelandet om succésen i Edinburgh — "A perfect triumph", telegraferade följeslagaren John Tyndall — fick hon ett hysteriskt anfall; några dagar senare dog hon utan att ha återsett mannen. Och efter hennes död fick Thomas Carlyles kärlek något av den förtvivlan och eld som försvunnit i detta äktenskap utan erotik och utan frigid glädje.

HERBERT TINGSTEN